

УДК 316.37

МАНІПУЛЯЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ: ЛЮДИНА ПЕРЕД НЕБЕЗПЕКОЮ ЧИСЛЕННИХ ВПЛИВІВ

Світлана Лозниця

*Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
вул. Трьохсвятительська 4, 01001, м. Київ, Україна
e-mail: svitlana.loznytsia@gmail.com*

Розглянуто ідею маніпуляції свідомістю в її історичному розвитку через дослідження явища маніпуляції, яке за своєю суттю є пануванням однієї людини над іншою через непрямі, опосередковані методи впливу. Зокрема, наголошено на негативному впливі раціоналістичної настанови Просвітництва, прикметною ознакою якої стало відношення до людини як до об'єкта, що призвело до відчуження особистості. Виявлено умови появи та поширення масової свідомості, наслідком чого стало засилля тоталітарних рухів. Акцентовано на можливості маніпуляції свідомістю в демократичних суспільствах через імітацію бажаності тих чи інших ідей. Запорукою від впливу будь-яких маніпулятивних проявів постає самостійність мислення.

Ключові слова: маніпуляція свідомістю, страгатагеми, масова свідомість, тоталітаризм.

Набуття Україною незалежності дало можливість осмислити реальний стан процесів, що відбувалися на терені нашої держави та в світі. Водночас сучасна ситуація в Україні засвідчує, що набуття незалежності не дало змоги враз змінити ситуацію ідеологічного контролю та примусового владарювання. Більше того, осмислення процесів створення ідеологем продемонструвало прадавність цієї традиції: починаючи від страгатагем Давнього Китаю, теорій і практик Давньої Греції й до сучасних політичних режимів спостерігається воля до владарювання над ідеологічними переконаннями громадян. У сучасному суспільстві України маніпулятивні технології набули широкого розповсюдження. Наразі мало не кожна царина, чи то реклама товарів, чи ж репрезентація ідей тих чи інших політичних лідерів, апелюють до важливої складової для кожної людини — відповідності потребам споживача. Для цього товарам чи ідеям надаються ознаки якостей, які є найбільш бажаними чи очікуваними, проте не завжди відповідають цим критеріям. Перше місце у цій боротьбі посідає телебачення як якнайдоступніший та наймасовіший засіб комунікації та одержання інформації. Недоліком засобів масової інформації є односторонність подачі інформації, відсутність «зворотного зв'язку», що створює сприятливі умови для маніпулювання громадською думкою. Тенденція до владарювання знаходить вияв не лише в царині політики, вона значно поширилася на всі царини людського життя, зокрема на культуру й мистецтво. Мистецькі твори замість свого основного призначення — виховувати й приносити естетичну насолоду — слугують поширенню тих чи інших ідеологічних концептів. Апеляція за часів

радянської дійсності до «довіри» інформації суттєво вплинула на ступінь довіри пересічних громадян до засобів масової комунікації, що негативно позначилося на сучасному суспільстві України. Ввести в оману співрозмовника або ж ціле суспільство сьогодні має характер тотального «всепоглинаючого» мистецтва, сприятливим чинником для якого став тріумфальний поступ науково-технічного прогресу. Поєднання світової спільноти в єдиний «глобальний» простір дає змогу миттєво реагувати і на позитивні зрушення, і на оманливі маніпулятивні дії.

Головним в дослідженні проблеми маніпулятивних технологій є не стільки показати наявність тих чи інших практик, як виявити причини, що зумовили виникнення відповідного ставлення однієї людини до іншої, за якого людина сприймає іншу не як суб'єкт, а як об'єкт своїх дій, що призводить до відчуження особистості.

Якщо західна культура позиціонує негативне ставлення до маніпулятивного підходу, то східна культура розробила цілу систему створення маніпулятивних технологій, які називаються стратагемами: «стратагемність мислення та поведінки є прикметною особливістю саме китайської цивілізації, досягненням її філософської й політичної думки і знайшла відображення в політичній та суспільній культурі таких східноазійських країн, як Японія, Корея, В'єтнам» [10, с. 6]. Хоча стратагеми існують у всіх народів, проте на Заході немає такого зведення стратагем, які впродовж майже трьох тисячоліть визначають традиційне китайське мислення і відомі кожному китайцеві з дитинства, великою мірою зумовлюючи його поведінку в різних життєвих ситуаціях. Це пояснюється тим, що на Заході під впливом релігійної моралі цей феномен суспільного життя офіційно був приглушений, хоча й існував у реальному житті, тоді як у Китаї для розвитку стратагемності існувала цілковита свобода [10, с. 14].

У Китаї побутує думка про позациннісність самих стратагем: «Стратагеми — це лише засоби. А засоби вирізняє не моральна «благодійність» чи «неблагодійність», а «корисність» чи «некорисність». Із стратагемами справа виглядає так само, як із кухонним ножом, яким зручно різати овочі. Ми оцінюємо ніж лише за тим, чи гостро він заточений, а отже, чи придатний він для використання. Адже ніхто не говорить, що це морально благодійний ніж, якщо вживати його для нарізування овочів, але при цьому він залишається морально неблагодійним, якщо скоїти ним злочин», - зазначає Юй Сюебінь. Не стратагема як така, а саме конкретна мета, якій вона слугує, підлягає моральній оцінці. Отже, в моральній оцінці стратагеми вирішальне значення відіграє моральна оцінка чи спонукування для застосування стратагеми [5, с. 18]. Можливо, виходячи саме з цього принципу, стратагеми й набули значного поширення навіть у таких царинах, як виховання дітей, спорт, військове мистецтво. Для цього в Китаї створено низку журналів, які навчають методикам та практикам застосування стратагем у взаєминах між людьми.

У західній культурі упродовж культурно-історичних періодів існували різні, іноді цілком протилежні, думки стосовно підходу до людини; навіть у одного мислителя. В працях Платона, поряд з його концепцією досконалого надчуттєвого світу, спостерігається цілком інша тенденція: обман на користь суспільного блага він вважав припустимим і навіть необхідним. Платон визнає існування «двох правд» — однієї для держави, іншої — для її громадян: «правителям держави слід застосовувати брехню як проти ворогів, так і проти своїх громадян на користь своєї

держави, проте всім іншим вдаватись до неї не варто» [11, с.74]. Він створює міф про три верстви людей, які зроблені з золота (філософи), срібла (стражники), заліза та міді (рільники й ремісники). Оскільки, згідно з пророцтвом, держава буде зруйнована тоді, коли її оберігатиме залізний або мідний стражник, Платон висуває обмеження на перехід зі стану в стан. Хоча повірити в цей міф стражники не зможуть, однак у цьому можна переконати їхніх синів, а згодом і їхніх нащадків [11, с.104]. Зіставляючи цю теорію Платона із достеменними фактами історії, Бертран Рассел доходить висновку, що Платон мав рацію, вважаючи, що через два покоління можна створити віру в певний міф. Вчений підтверджує свою ідею прикладом Японії. Так, з 1868 року японців учили, що мікадо походить від богині-сонця і що Японія була створена раніше, ніж решта світу. Будь-якого університетського професора, який, навіть у науковій праці, висловить сумнів у цих догматах, звільняють за антияпонську діяльність [13, с.141].

Платон чітко вибудовує концепцію ідеальної держави, принципом якої стала справедливість та досягнення Блага для всієї держави, проте він поєднує її з непридатним засобом втілення — через примус. Відтак в ідеаліста Платона простежується, по суті, тоталітарна система, яка виправдовує тактику примусу і соціального терору, спрямовану на досягнення примарного щастя мешканців держави. При цьому Платон людину, яку він підніс догори, надавши їй безсмертної душі, завдяки якій вона стає причетною до божественного, кидає донизу і вбудовує її в соціальну машину, яка зветься державою. У цій державі за людиною залишається лише соціальна функція, яку вона повинна виконувати задля досягнення щасливого життя для всіх. Таким чином, співець надчуттєвого світу, спускаючи своє царство вічних досконалих ідей на землю, зраджує своєму принципіві, застосовуючи жорсткі методи втілення ідеї досконалого світу. В ідеальній державі Платона вже з'являються ознаки тоталітарної, яку він уважав найгіршим з-поміж існуючих устроїв. Окрім зображення існуючих видів держав, а саме тимократії, олігархії, демократії та тиранії, характеристики яких і на сьогодні не перестають дивувати своєю влучністю, Платон продемонстрував принцип, який згодом використовуватимуть тоталітарні держави, вдаючись до примусу в організації державного управління та послуговуючись обманом як важливим засобом управління. Ця думка Платона знайшла підтвердження і в XX сторіччі.

У часи Середньовіччя Августин, виходячи з християнської моралі, вважав непринятною будь-яку форму обману. Обман, згідно із християнським ученням, є гріхом, моральним злом. На відміну від Платона та неоплатоніків, які визнають існування добра і зла, що, певною мірою, спонукало до виправданості лихих вчинків, підтверджуючи це прикладом зіпсутості людської природи, Августин схиляється до принципово іншого підходу. Люди, як і всі творіння Бога, є за своєю природою добрими; лихими вони стають, відхиляючись від Бога, від добродесного життя, споконвічно встановленого Божественним ладом, що є результатом свобідної волі людини: «Все, що існує, добре, а зло, джерела якого я шукав, — не є субстанцією», — розмірковує Августин у «Сповіді» [2, с.118]. «Зло не є певною сутністю; але втрата добра дістала назву зла», — твердить Августин у «Двох градах» [1, с.476]. Концепція морального підходу поширювалася не лише на людину, а й на природу.

У часи Середньовіччя основною думкою було те, що людина як творіння Бога за своєю природою добра, а єдиним джерелом моральних норм та оцінок,

«творцем вічного закону» є Бог. Будь-які «відхилення» від заповідей Бога сприймалися як вияв «злої» волі людини, а отже, були неприпустимими. Природа – це творіння Бога, і будь-яке дослідження її є справою гріховною. Такий погляд на людину зберігатиметься упродовж усього Середньовіччя, поступово зазнаючи змін у добу Відродження.

Епоха Відродження виявилася не лише в побудові концепцій ідеальної, гармонійної людини та створенні визначних пам'яток культури і мистецтва, не лише творчо піднесено, а й іноді нелюдяно і деструктивно. Епоха Відродження породила не лише великих героїв, а й антигероїв. Олексій Лосев назвав це явище «зворотним боком титанізму». Пороки і злочини були у всі епохи людської історії, були вони й у Середні віки. Але тоді люди грішили проти своєї совісті й після скоєння гріху каюлися в ньому. В епоху Ренесансу настали інші часи. Люди самі скоювали дикі злочини і жодним чином в них не каюлися, і чинили вони так тому, що останнім критерієм для людської поведінки вважалася людська особа, яка почувалася ізольованою. Ця структура, на думку О. Лосева, полягала в стихійно-індивідуалістичній орієнтації людини, яка мріяла бути рішуче звільненою від усього об'єктивно значущого, визнаючи лише свої внутрішні потреби [9, с.136-137].

За доби Просвітництва важливе місце посідають раціоналістичні цінності, що істотним чином позначилось не лише на науковому пізнанні й розумінні світобудови, а й на концепції людини та суспільства. Прагнення до раціоналізації, притаманне культурній настанові Просвітництва, позначилося на усталенні необмеженого панування над природою, а також на раціоналізації міжлюдських взаємин.

Якщо в добу Середньовіччя людина благоговійно ставилася до природи, сприймаючи її як творіння рук Божих, то за доби Нового часу природа зробилася винятково об'єктом підпорядкування та використання. Така настанова у поєднанні зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу викликала занепокоєння серед інтелектуалів. Про негативний вплив техніки застерігав, зокрема, Мартін Гайдеггер, для якого техніка означала особливий тип зв'язку зі світом, за допомогою якого здійснюється прагнення до експлуатації та панування. Світ для людини постає матеріалом для задоволення своїх потреб, способом трансформації якого є техніка, саме ж буття людини, якій притаманний такий «технологічний» світогляд, перетворюється на форму й умову людського існування. Загрозу для людини Мартін Гайдеггер вбачає не в можливій згубній дії технічних пристроїв, а в самій сутності людини. Людина, використовуючи природу, є, здавалося б, «володарем речей», але насправді ці «речі» підкоряють собі виконавця, перетворюючи його на раба своїх власних знарядь. Покладаючись на техніку, людина стає річчю в світі речей, її людська сутність відчужується; саме в цьому відчуженні й полягає небезпека для людини. Проте, на думку Гайдеггера, загроза людині йде не від згубної дії машин та різноманітних пристроїв. Справжня загроза підступила до людини вже в самій її сутності. Оскільки загроза міститься в сутності людини, вирішення проблеми через обмеження технічного розвитку не є правомірним; порятунок може бути знайдений не через відмову від техніки, а через зміну «технологічного» світогляду [12, с.107]. Щоб технічна цивілізація не йшла далі шляхом дегуманізації, потрібен «поворот» («Kehre»), який, на його думку, полягає у стихійному виникненні нової духовної атмосфери, поширення якої в сучасному світі спонукало б людину по-іншому поглянути на своє місце серед усього суцього, на характер зв'язків із буттям, на

справжнє значення й зміст техніки. У праці «Час картини світу» Гайдеггер розглядає машинну техніку лише як одне з п'яти явищ, суттєвих для Нового часу. Окрім неї він відзначає й науку, до якої відносить історичну науку, естетизацію творів мистецтва, інтерпретацію людського діяння як культури та розчаклування світу [15, с.143].

Досліджуючи історію цивілізації в її розвитку, Макс Горкгаймер та Теодор Адорно проблему сучасного світу вбачають у просвітництві. Поняття «просвітництво» вони застосовують не на позначення культурно-історичного явища доби Просвітництва, а в найширшому його значенні: у авторів «Діалектики просвітництва» міфологічна свідомість вже є «просвітницькою». В основі їхньої концепції лежить ідея раціональності Макса Вебера, яка зазнала істотних змін і позначилась на термінології: поняття «раціональність», яке застосовує Вебер, у Горкгаймера й Адорно дістало назву «просвітництво». Сам процес просвітництва чи раціоналізації світу, стосунків між людьми є ні чим іншим, як процесом підпорядкування цього світу волі до влади. Прагнення до раціонального підпорядкування природи, вважають Горкгаймер і Адорно, могло виникнути в людини за умови протиставлення себе природі. Лише за умови визначення фізичної природи як неживої людина могла нав'язати їй своє значення, підкорити її своїй волі. Вже перші спроби раціонального опанування природою, на думку авторів, передбачали «розпад» цілісності природи, перетворення її у співвідношення «суб'єкт-об'єкт», а також виникнення установки, за якою людина силоміць підпорядковує собі природу [4, 79-83].

Наслідком такої настанови стала деіндивідуалізація світу та перетворення його лише для своїх потреб; сам принцип такої раціоналізації, яка полягає у нічим не обмеженому пануванні над природою, співпадає з принципом волі до влади. Раціоналізація є негативною тенденцією, що спотворює людину й людство загалом і вносить розбрат у міжлюдські стосунки та у стосунки «людина-природа». Людина, збільшуючи свою владу над собою, своїми взаємовідносинами із навколишнім світом, зрештою, відчужується від усього того, над чим забезпечена ця влада; цей процес знаходить свій вияв у загальній деградації людської природи. Поняття «просвітництво» застосовується вченими для позначення таких прикметних ознак сучасності, як «раціональність» та «панування». У цьому значенні просвітництво охоплює ідеологію, техніку та економіку. В «Діалектиці просвітництва» Горкгаймер та Адорно розвивають думку про ідеологію як уречевлену свідомість, що породжується розвитком науки та техніки. Суспільний розвиток в умовах пізньокапіталістичного суспільства спонукає до цілковитої маніпуляції свідомості, яка ототожнюється з «просвітництвом». Маніпуляція здійснюється, зокрема, через сучасну «індустрію культури», за допомогою якої свідомо фабрикується пропагандистська продукція, яка активно розповсюджується мережею численних засобів масової комунікації, справляючи потужний, систематичний та цілеспрямований вплив на мислення людей. Основою цієї «індустрії культури й псевдоінформації» та основним засобом духовного терору є, на їхню думку, ідеологія, яка наполегливо втовкмачується в голови людей [14, с. 169, 173].

Ідея маніпуляції є антиподом ідеї досконалості. Якщо досконалість покликана якнайповніше розвинути всі творчі здібності людини, то маніпуляція зосереджена на уніфікації, стандартизації, на «людині маси». Досконала людина маніпулятора – це та, яка якнайповніше може втілювати його задуми, для чого необхідною умовою є

відсутність прагнення до самостійного мислення. Маніпулятор залюбки надає обивателеві «готовий продукт», таким чином нібито «полегшуючи» завдання пересічного громадянина у пошуках прийняття необхідного рішення чи здійснення вибору тієї чи іншої продукції, нав'язуючи свої приховані мотиви.

Сприйнятливості до тих чи інших ідей Гюстав Лебон пов'язує з тим, що «більшість людей, особливо в народних масах, не мають виразних та більш чи менш чітких понять за межами свого фаху. Такі люди не можуть управляти собою, і вождь стає їхнім керівником» [8, с. 236]. Ці рядки були написані ще в 1895 році, задовго до засилля тоталітарних режимів. Дієвість впливу на людей вчений пов'язує не з істинністю та аргументованістю положень, які висуває оратор, а з умінням «вгадати» потреби: «натовпом не можна керувати за допомогою правил, що ґрунтуються на суто теоретичній справедливості, потрібно знайти те, що може справити вплив та захопити натовп» [8, С.154].

Важливою складовою політичного панування над масами є створення атомізованого суспільства. Перед засиллям масових рухів прикметними були соціальна атомізація і крайня індивідуалізація, що приваблювали цілковито неорганізованих людей, типових «неприєднанців», які з індивідуалістичних міркувань відмовлялися визнавати суспільні зв'язки чи обов'язки. Окрім природного походження певних прошарків людей, схильних до атомізації, тоталітарними вождями застосовувалися цілеспрямовані примусові дії, спрямовані на атомізацію суспільства. Масової атомізації в радянському суспільстві було досягнуто вмілим застосуванням періодичних чисток, що незмінно передують ліквідаціям груп. З метою зруйнувати всі соціальні та родинні зв'язки, чистки здійснювалися таким чином, щоб однаково погрожувати звинуваченому й усім, хто має з ним стосунки, від випадкових знайомих до найближчих друзів та родичів. Наслідком засобу «провини за асоціацією» стало те, що як тільки людину обвинувачено, її колишні друзі одразу перетворювалися на її найзапекліших ворогів: аби врятувати себе, вони пропонували інформацію та поспішали з викриттями, постачаючи неіснуючі свідчення проти обвинуваченого.

Тоталітарні рухи — це масові організації атомізованих, ізольованих індивідів. Їх найприкметніша зовнішня риса, порівняно з усіма іншими партіями та рухами, — це вимога від своїх окремих членів тотальної, безумовної та незмінної відданості. Цю вимогу ватажки тоталітарних рухів висувають іще до захоплення влади. Проте там, де тоталітарне правління не було підготовлене тоталітарним рухом, він має бути організований після захоплення влади. Для цього необхідно штучно створити відповідні умови, щоб стала можливою тоталітарна відданість як психологічна основа тотального панування: «такої відданості можна сподіватися лише від цілком ізольованої людської істоти, яка в разі відсутності будь-яких інших соціальних прихильностей — до сім'ї, друзів, колег зі служби чи навіть просто до знайомих — черпає почуття міцності свого місця у світі виключно зі своєї приналежності до руху, зі свого членства в партії» [3, с.372-373].

Для сучасного суспільства, на противагу тоталітарним методам управління, є характерним застосування методів «непрямої дії», якими забезпечується так звана добровільна підпорядкованість. Оскільки людина потребує постійного одержання інформації як однієї з найважливіших умов її повноцінної життєдіяльності, то подаючи так чи інакше інформацію, можна впливати на її рішення.

У ЗМІ часто практикуються такі способи «зворотного зв'язку», як дзвінки в студію, однак цей спосіб комунікації часто перетворюється на ефективний засіб маніпуляції, який досягається шляхом «фільтрації» дзвінків чи зумисне підібраними питаннями, що мало б забезпечити формування тих чи інших стереотипів і переконань, які нібито побутують серед пересічних громадян.

Найтипівішим засобом виступає така маніпулятивна технологія, як формування і поширення образів, сутність якої полягає у формуванні та поширенні задалегідь сконструйованих образів як певних людей, так і фірм, товарів та ін., що недостовірно відображають їх реальні характеристики, дезорієнтуючи таким чином людей. Здійснення інформаційно-психологічного впливу відбувається шляхом формування політичного іміджу через конструювання й поширення образу привабливого політика, якого позитивно сприймає більшість населення, і, на противагу, формування негативного іміджу опонента.

Мистецька практика так само скористалася можливістю впливу на прийняття людиною рішення. Якщо за радянських часів для залучення якомога більшої кількості людей до виробництва акцент робився на робітничих професіях, то, приміром, сучасний російський кінематограф всіляко наголошує на значущості фаху військового, подаючи низку позитивних образів як сучасності, так і звертаючись до історичних постатей минулого.

Ще одним потужним чинником дії на свідомість людини постає релігія. Негативним у цьому контексті для України виявився, зокрема, тривалий період денационалізації та викорінення релігії, що позначилося на дезорієнтації громадян. Відлучення від свого коріння, політика віросповідної «відкритості кордонів», із недостатньо прописаним законом про релігію щодо створення та діяльності різноманітних релігійних організацій, дало можливість безперешкодній діяльності численних, зокрема й заборонених у світі, неокультурів. Відомо, що не кожна релігійна громада одразу позиціонує себе релігійною: при залученні своїх adeptів спершу мова може йти про «прослухання курсу лекцій», «систем оздоровлення» тощо, і лише згодом людина дізнається, куди потрапила. Зазвичай, у таких організаціях людину з першої хвилини оточують небувалою любов'ю та увагою. А оскільки потреба бути потрібним, визнаним є базовими потребами людини, то, впливаючи на людину таким чином, не важко досягти бажаного результату.

Запорукою від впливу маніпулятивних технологій є «самостійність мислення», яку Імануїл Кант називає «виходом із стану неповноліття»: «Неповноліття є неспроможність користуватися своїм розумом без керівництва зі сторони когось іншого» [7, с. 27]. Важливість вміння користуватися своїм розумом підтверджує, зокрема, Евальд Ільєнков на прикладі навчання сліпоглухонімих дітей. Важливим, на його думку, є уважне ставлення до найменшого прояву самостійності дитини. Непомірний керуючий натиск дорослого, який не рахується із самостійністю дитини, що вже сформувалася, лише гальмує процес психічного розвитку, сповільнює його і відкладає його початок на далеко пізніший час, на інші, складніші види діяльності [6, с.38]. Е. Ільєнков наголошує на шкідливості виконання дорослими робіт, які дитина б могла виконувати сама, цим самим залишаючи її руки й мозок у бездіяльності та продовжуючи наполегливо керувати нею й тоді, коли це зайве, а отже, й шкідливо. Недоцільним також є ненадання дитині цілковитої відповідальності за прийняте рішення, за розпочату справу, виправдовуючи себе тим, що дорослі самі зроблять все

скоріше, розумніше і краще, ніж зуміє вона. Таке «оберігання» дитини, на його думку, може призводити до формування людей, «якими зручно керувати», безініціативних, пасивно-безвольних та надто «слухняних», які бояться і не вміють приймати самостійні рішення. Людина так і залишиться безвольним слухняним знаряддям чужої волі та чужого розуму, не набувши своїх власних [6, с.38-39].

Отже, ідея маніпулювання людиною людиною або ж цілою групою людей була відома вже в найдавніших цивілізаціях. Ця настанова дещо меншою мірою притаманна добі Середньовіччя, за якої обман, неправда вважалися гріхом, моральним злом. Із настанням Нового часу утверджується настанова, за якої людина є «володарем речей» і тому панування над природою – явище допустиме. Такий підхід мав своїм наслідком поширення відповідного ставлення і до людини — людина почала сприймати іншу як об'єкт, що призвело до відчуження особистості. ХХ століття визначається поширенням, за висловом Гюстава Лебона, «доби мас», для якої необхідною умовою є створення атомізованого суспільства, наслідком чого стали тоталітарні рухи. В демократичному суспільстві тоталітарні засоби управління заміщують «методи непрямой дії», мета яких в ненав'язливій формі переконувати у тих чи інших ідеях.

Список використаної літератури:

1. *Августин Блаженный*. Творения. Том третий. О граде Божием. Кн. I-XIII. / Августин Блаженный. – СПб : Алетея ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998. – 596 с.
2. *Августин Святой*. Сповідь / Августин Святой. – К. : Основи, 1999. – 319 с.
3. *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму / Арндт Х. ; Пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2002. – 575 с.
4. *Давыдов Ю.* Критика социально-философских воззрений Франкфуртской школы / Давыдов Ю. – М. : Наука, 1977. – 319 с.
5. *Зенгер Х. фон.* Стратегемы. О китайском искусстве жить и выживать / Зенгер Х. фон. Том 2. – М. : Изд.-во Эксмо, 2004. – 1024 с.
6. *Ильенков Э.* Философия и культура / Ильенков Э.В. – М. : Издательство политической литературы. – 1991. – 464 с.
7. *Кант И.* Ответ на вопрос: что такое просвещение? / Кант И. // Кант И. Сочинения в шести томах / Кант И. ; под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др. – Т. 6. – М. : Мысль, 1966. – 430 с.
8. *Лебон Г.* Психология народов и масс / Лебон Г. – СПб : Макет, 1995. – 355 с.
9. *Лосев А.* Эстетика Возрождения / Лосев А.Ф. – М. : Мысль, 1978. – 415 с.
10. *Мясников В.* Антология хитроумных планов / Мясников В.С. // Зенгер Х. Фон. Стратегемы. О китайском искусстве жить и выживать. Знаменитые 36 стратегем за три тысячелетия. – М. : Прогресс, Культура, 1995. – 384 с.
11. *Платон.* Держава / Платон ; пер. з давньогр. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
12. *Порус В.* Філософія техніки: огляд проблематики / Порус В.Н. // Філософська думка. – 1988. – № 4. – С.107–111.
13. *Рассел Б.* История западной философии // Рассел Б. – Ростов н/Д. : изд-во «Феникс», 1998. – 992 с.
14. Социальная философия Франкфуртской школы (критические очерки). – М. :

Мысль ; Прага : Свобода, 1978. – 357 с.

15. Хёсле В. Философия техники М. Хайдеггера / Хёсле В. // Философия Мартина Хайдеггера и современность. – М. : Наука, 1991. – с.138–154.

*Стаття: надійшла до редколегії 20.09. 2009
прийнята до друку 24.09.2009*

MANIPULATION AS A PHENOMENON: MAN IN DANGER OF NUMEROUS INFLUENCES

Svitlana Loznytsia

*H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Science of
Ukraine,*

4, Triokhsviatytel'ska street, 01001, Kyiv, Ukraine

e-mail: svitlana.loznytsia@gmail.com

The article examines the idea of manipulation of consciousness in its historical development through the study of phenomenon of manipulation, which basically is a domination of one person over another through indirect methods of influence. In particular it emphasizes the negative impact of the rationalistic guidelines of Enlightenment, distinguishing feature of which was treatment of a man as an object that led to alienation of the individual. Conditions of the emergence and spreading of mass consciousness that resulted in the dominance of totalitarian movements are revealed. The article draws attention to the possibility of manipulation of consciousness in democratic societies through imitation of the desirability of certain ideas. Independence of thought becomes a shield against any manipulative attempts.

Key words: manipulation of consciousness, stratagem, mass consciousness, totalitarianism.

МАНИПУЛЯЦИЯ КАК ЯВЛЕНИЕ: ЧЕЛОВЕК ПЕРЕД ОПАСНОСТЬЮ МНОГОЧИСЛЕННЫХ ВЛИЯНИЙ

Светлана Лозниця

Институт философии имени Г.С. Сковороды НАН Украины

ул. Трехсвятительская, 4, 01001, г. Киев

e-mail: svitlana.loznytsia@gmail.com

Рассмотрена идея манипуляции сознанием в её историческом развитии через исследование явления манипуляции, которое по сути есть властвование одного человека над другим через косвенные, опосредствованные методы влияния. В частности, подчеркнута негативное влияние рационалистической установки Просвещения, характерным признаком которой стало отношение к человеку как к объекту, приведшее к отчуждению личности. Обнаружены условия появления и распространения массового сознания, следствием чего стало засилье тоталитарных движений. Акцентировано внимание на возможности манипуляции сознанием в демократичных обществах через имитацию желанности тех или иных идей. Залогом ограничения влияния каких-либо манипулятивных процессов является самостоятельность мышления.

Ключевые слова: манипуляция сознанием, стратагемы, массовое сознание, тоталитаризм.